

Potpukovnik dr Laza Lazarević – lekar, književnik, ratnik (1851–1890)

Leutenant-Colonel Dr. Laza Lazarević – a physician, writer, warrior (1851–1890)

Aleksandar S. Nedok

Akademija medicinskih nauka Srpskog lekarskog društva, Beograd, Srbija

Ključne reči:

istojia medicine, XIX vek; lekari, vojni; rat; srbija.

Key words:

history, 19th century; physicians; military personnel; war; serbia.

Uvod

Doktor Laza Lazarević u opštoj populaciji ponajviše je poznat kao književnik (Prvi put s ocem na jutrenje, Švabica, Sve će to narod pozlatiti), a u lekarskim krugovima kao sjajan dijagnostičar i pisac 77 radova u „Srpskom arhivu“, „Narodnom zdravlju“ i „Novinama srbskim“, po jedan rad u nemačkim (inauguralna disertacija o dejstvu žive na živi organizam) i austrijskim medicinskim časopisima, od kojih će mu poslednji osigurati večiti pomen u neurologiji (Lazarević-Lasegue-ov znak u dijagnostici oštećenja ishijadičnog živca). Njegova vojnička karijera još je najmanje poznata.

Rođen 1. maja u Šapcu, gde je stekao osnovno i niže gimnazijsko obrazovanje, a više u Beogradu – medicinu je studirao kao državni pitomac u Berlinu. U to vreme profesori su mu bili Helmholtz, DiBoa Rejmon i Virhov, a na Filozofskom fakultetu čuveni slavista Vatroslav fon Jagić držao je predavanja o narodnoj poeziji Južnih Slovena koje je Laza redovno posećivao.

Laza Lazarević je verovatno u toku studija oboleo od tuberkuloze, koja ga je tokom njegovog kratkog života iscrpljivala, da ga na kraju prekrati – prerano i za srpsku medicinu i za srpsku književnost. Taman je apsolvirao predavanja i položio onda obavezni *Tentamen physicum*, kada je Kneževina Srbija ušla u rat sa Turskom.

Naime, od leta 1875, kada se Hercegovački ustanak rapsplamsao, u Srbiji se uvidelo da će uskoro biti rata sa Turskom, te se i vojska počela pripremati. U sklopu tih priprema, u sanitetu su pokušavali da obnove i dopune siromašnu opremu kojom se raspolagalo i da obezbede minimalno potreban broj stručnog osoblja, budući da je u aktivnoj vojnoj službi bilo samo 19 lekara, pet lekarskih pomoćnika, jedan

apotekar i četiri apotekarska pomoćnika. Pored njih, moglo se krajem 1875. računati još na 37 građanskih lekara, većinom stranaca, što je bilo premalo za potrebe narodne vojske koja bi u mobilnom stanju brojala oko 100 000 vojnika i starešina, i za pozadinsku službu, pa se računalo da bi bilo potrebno naći u inostranstvu još oko 170 lekara, među njima bar dvadesetak iskusnih operatera¹.

Izrađena su i osnovna dokumenta potrebna za organizaciju i funkcionisanje saniteta u ratnim uslovima: „Ustrojstvo vojnog saniteta“ i „Uputstvo za službu vojnog saniteta srpske narodne i stajaće vojske“¹, ali nije ništa urađeno da se nabavi neophodna oprema i nedostajući lekari, jer za to nije bilo razumevanja, niti su u državnoj kasi postojala sredstva da se namire sve potrebe. Događaj od najveće važnosti za razvoj saniteta i, uopšte, zdravstvene kulture u Srbiji odigrao se od 18. do 25. januara 1876: na inicijativu dr Vladana Đorđevića skup odabranih lica, lekara i državnih službenika, crkve i građanstva osnovao je „Srpsko društvo za privatnu pomoć ranjenicima i bolesnicima u vreme rata“, uskoro poznatije kao „Srpsko društvo Crvenog krsta“ koje će u svim budućim ratovima odigrati veliku ulogu u svekolikoj pomoći i opremanju vojnog saniteta i njegovih bolnica¹.

Rat sa Turskom 1876. godine

Dana 15. maja 1876. ministar vojni izdao je svim divizijskim komandama „Uput za mobilizaciju i koncentraciju“. Vojska se počela prikupljati i raspoređivati duž granice.

Nažalost, u pogledu popune sanitetskog osoblja Ministarstvo vojno je potpuno zakazalo, ili, kako veli dr Đorđević „na angažovanje lekarskog personala za ratovanje nije se pomišljalo dok rat nije počeo“¹.

Rat je oglašen 18. juna i tada je počeo priliv sanitetskog osoblja iz inostranstva, koje je popunjavalo širom Srbije mnogobrojne uspostavljene rezervne bolnice.

Najviše sanitetskog osoblja stiglo je iz Rusije, 123 lekara, medicinara i apotekara, 25 feldšera, 13 milosrdnih sestara i 27 nosilaca ranjenika.

Oni su popunili veliki deo, inače neobezbeđenih sanitetskih ustanova, čak i nekih na isturenim delovima fronta i tako omogućili kvalitetnu negu srpskih ranjenika. Među njima bila je i nekolicina istaknutih ruskih lekara (Botkin, Sklifasovski, Tauber, Markonet, Ignjatovski, Rajer, Rinek). Pored njih, bilo je lekara iz Italije, Austrije, Rumunije, Engleske, Bugarske.

Ukupno 147 studenata medicine, najvećim delom Rusa i Srba iz Srbije i Austrije, pridružilo se, puni mladalačkog entuzijazma, svojim starijim kolegama. Jedan od njih bio je i Laza Lazarević.

Mi, nažalost, danas o njegovom učešću u ovome ratu znamo malo. U Vojnom arhivu više nema dokumenata koji bi o tome govorili: prohujali ratovi i nebriga odneli su mnogo dokumenata, pa ga i sam dr Đorđević u svome nedovršenoj I tomu 2. knjige svoje „Istorije“ ne pominje. Drugi tom ove knjige, u kome je trebalo da piše o radu saniteta tokom ratnih dejstava nije ni ugledao svetlo dana, a izveštaji divizijskih i korpusnih načelnika saniteta, koje je u tome cilju bio prikupio, zaturio je i nisu mogli biti pronađeni u njegovoj zaostavštini rasturenoj po arhivima u zemlji i inostranstvu, uprkos našim naporima.

Sve što o Lazi Lazareviću iz toga vremena znamo je od dr Laze Dokića: „Za vreme Prvog rata, kao lekarski pomoćnik, služio je najpre pri trupi kod jednog odreda Drinske divizije u poljskoj bolnici u Šapcu. Za to vreme Laza je skrenuo osobitu pažnju svojih pretpostavljenih na svoj rad i svoje znanje. Bolnica u Šapcu beše za vreme Lazino uređena kao kakva klinika. Sam baron Mundi... zadivio se njegovoj spremi i njegovom radu“².

Ovaj rat završio se srpskim neuspelom, jer slabo naoružana, opremljena i obučena narodna vojska nije mogla da se suprotstavi bolje naoružanoj i izvežbanoj turskoj. Ali, kako reče Jovan Ristić, u njemu se prolila i izmešala srpska i ruska krv i tako zauvek učvrstila bratske veze između ta dva slovenska naroda.

Skoro je sigurno da se Laza Lazarević posle završenog ovoga rata nije vratio u Berlin da završi studije, to ne spominje ni dr Laza Dokić („po svršetku ratova vratio se ponovo u Berlin da dovrši ispite“, misleći na kraj II srpsko-turskog rata 1878)².

Drugi srpsko-turski rat 1877–1878

Dana 3. decembra 1877, na poziv ruskog cara Srbija je ponovo napala Tursku, ovoga puta uspešno, oslobodivši Niš, Pirot, Leskovac, Prokuplje, Kuršumliju i Vranje, doprevši kod Gnjilana do Kosova polja.

I ovoga puta, među srpskim lekarima i medicinarima, mi srećemo Lazu Lazarevića, sada već sanitetskog poručnika³ i lekara Šabačke rezervne vojske u sastavu Drinskog korpusa, opet u rezervnoj bolnici⁴.

Iako ovoga puta korpus nije imao značajnijih borbenih dejstava, dužina fronta kojim je branio pristup zapadnim krajevima Srbije i hladna i vlažna zima prouzrokovali su veliki broj obolevanja među vojnicima i sanitetskim osobljem. To se najbolje vidi iz izveštaja njegovog v.d. načelnika: od oko 18 000 vojnika u bolnicama korpusa lečeno je 2 189 bolesnika, najvećim delom od bolesti disajnih organa, reumatičnih i zaraznih⁴. Lečenih po ambulantomama bilo je nekoliko puta više. I sam načelnik saniteta korpusa, major dr Stevan Nedok, umro je usled naporne službe 4. maja 1878⁵.

Posle završenog rata, Laza Lazarević vratio se u Berlin i, odbranivši disertaciju 8. marta 1879. postao doktor medicine i hirurgije, posvetivši se potom radu u beogradskoj varoškoj bolnici, gde je uskoro postao šef unutrašnjeg odeljenja i oformio bolničku laboratoriju.

Srpsko-bugarski rat 1885.

Dana 14. septembra 1885, u predvečerje rata, dr Laza Lazarević je Ukazom Nj. V kralja Milana Obrenovića IV unapređen u čin rezervnog sanitetskog majora i raspoređen u Sanitetsko odeljenje Vrhovne komande za delovođu, u stvari pomoćnika načelnika odeljenja, reaktiviranog pukovnika dr Vladana Đorđevića⁶.

U ovome lakomisleno i nesrećno vođenom ratu, koji je Srbiju, manje zbog gubitaka u ljudstvu, a više zbog izgubljenog ugleda, skupo koštao, zasijala je ličnost dr Laze Lazarevića punim sjajem, osvetlivši njegovu plemenitost, požrtvovanost i, nadasve, stručnu i organizacionu sposobnost, uprkos podmukloj boljci koja je razarala njegovo krhko telo.

Dana 2. novembra srpske jedinice počele su napade na ujedinjenu bugarsko-rumelijsku vojsku, napredujući preko Caribroda ka Slivnici, gde se odigrala odsudna bitka u kojoj je srpska vojska poražena. Mase ranjenika, kolima i pešice, zapljusnule su puteve od Caribroda i Pirotka ka Nišu.

U Nišu, u vojnoj bolnici nedovoljne veličine za ratne prilike, nalazili su se samo njen načelnik major dr Osvald Hajnc sa dva lekara (kapetani dr Jevta Ristić i dr Leon Šnekenendorf). Predviđenu rezervnu bolnicu trebalo je tek otvoriti u dve kasarne uz pomoć lokalnih vlasti i Srpskog Crvenog krsta⁶.

Pritisnut prilivom ranjenika, dr Hajnc depešom traži od Vrhovne komande pojačanje u lekarima. Dr Đorđević, koji se zajedno sa kraljem Milanom nalazio kod operativne vojske, hitno traži od ministarstva jednog lekara (dr Milana Vasića) i u međuvremenu, 8. novembra, šalje svoga delovođu dr Lazu Lazarevića da u Nišu organizuje veliku rezervnu vojnu bolnicu i rad u njoj, a zatim depešom zahteva još pojačanja u lekarima i osoblju.

Priliv ranjenika bio je veliki, njihov transport sanitetskim vozom do Beograda neorganizovan zbog samovoljne umešanosti kraljice Natalije i pritiska ranjenika koji su se skupljali na železničkoj stanici. Stigavši u Niš, dr Laza Lazarević sa ogromnom energijom organizuje službu prijema, smeštaja, hirurške obrade ranjenika i njihove planske evakuacije vozom.

Veličinu rada dr Laze Lazarević i prisutnih lekara za vreme tih sudbonosnih dana najbolje je opisao dr Đorđević:

„Tih šest lekara, radeći i dan i noć, nemajući vremena ni da ručaju ni da spavaju, prosto su padali od umora...oni su za ono nekoliko dana imali da previju bar po jedan put 3 000 ranjenika...“⁶.

Kakvo je bilo stanje u Nišu u vreme njegovog dolaska, sam dr Laza Lazarević opisuje u depeši koju 9. novembra šalje načelniku Saniteta dr Đorđeviću: „Kreveta u varoši ima 753, inače nijedna kasarna nije još nameštena. Za vezu sa Beogradom i Kragujevcem brinuću se sam“⁶.

Za sledećih 48 sati od dolaska dr Laza Lazarević je uspeo da u Nišu uvede red i da namesti još 1 200 postelja!

Već 10. novembra on javlja Vrhovnoj komandi:

1. „...naredio sam da se svi berberi.....i 100 vojnika iz bilo koje komande upute u bolnicu, pošto nema nijednog pravog bolničara...“

2. „...naredio sam da se postave šiljboci pred bolnicama i straže na ulascima i izlascima iz varoši da upućuju sanitetske transporte i ranjenike..u bolnice... oni će znati u kojoj bolnici ima mesta i koja je dežurna...“

3. „...pitao sam beogradsku i kragujevačku bolnicu koliko imaju praznih kreveta... i Ministarstvo vojno ...gde su na železničkoj liniji podignute rezervne bolnice...“

4. „...danas je 800 vojnika otputovalo u razna mesta sa vrlo problematičnim povredama (pa sam) telegrafski naredio svima (usputnim) stanicama da ih ne puštaju pre Beograda, a beogradskoj bolnici da ih sve primi...“

5. „...naredio sam) da se „prstaši“ upute u komandu, a transportabilne ranjenike, ako žele, da se puste kućama na određeno vreme...“

6. „...pošto sam uveren da je beogradska bolnica već prepuna, to sam železnici izdao naredbu da nijednog ranjenika bez moje objave ne pušta u voz, a čim upola napunim ovu bolnicu, odmah ću se starati da aranžujem jedan čitav železnički voz-ekspres za ranjenike...“

7. „...osnovaću u obe kasarne jedno dobro snabdeveno operaciono odeljenje... Molim da se bolnica snabde najboljim našim snagama... predlažem dr Svetozara Atanasijevića, dr Gerasimovića, dr Zajičeka, dr Kuželja, dr Hirša, a ne izuzimajući dr (Mitru) Milićevića i dr (Lazu) Dimitrijevića koji su već ovde...“

8. „...Mesto upravnika treba da popuni ...praktičan i energičan čovek...na pr. potpukovnik dr Mika Marković...“

9. Zbog potrebe prepisao sam ovu bolnicu „Velika vojna rezervna niška bolnica“...“

10. „...Dr Siberta sam uzeo na moju odgovornost u službu (prim: dr Karlo Sibert, kapetan, Slovak rodom, bio je pod istragom zbog kritike što su dva slovenska naroda u ratu)...“

11. „...za inspektora uzeo sam g. Đoku Nešića ...on će odrediti druge komesare u bolnicama...“

I tako, za 3–4 dana moći će ova bolnica početi raditi kao što to dolikuje ovakvom zavodu... pa molim...“

1. da se što pre uputi potreban broj lekara,

2. i potreban broj lekarskih pomoćnika.

Stalnu vojnu bolnicu stavio sam samovoljno (tj svojom odlukom) pod svoju komandu”⁶.

Ove opširne organizacione mere, preduzete od strane dr Laze Lazarević odmah po dolasku u Niš, sredile su teško stanje koje je zatekao i pokazale njegovu izuzetnu odlučnost i sposobnost da se u tako haotičnoj i urgentnoj situaciji snađe i u nju uvede red.

Niške vojne bolnice su nastavile od tada normalno svoj rad sve do zaključenja mira, kada se rezervno osoblje vratilo svojim mirnodopskim poslovima.

Dr Laza Lazarević je za svoj rad odlikovan Ordenom Svetog Save IV reda i Belog orla V reda⁷, uz novu spomenicu za učešće u ovome ratu.

Prelazak u aktivnu vojnu službu i smrt

Posle rata njegovo zdravstveno stanje postepeno se pogoršavalo usled napora u svakodnevnom radu u bolnici i u privatnoj praksi, u kojoj je pokazivao posebnu socijalnu crtu svoje ličnosti, obilazeći i lečeći sirotinju besplatno, kupujući joj čak i lekove.

U želji da ga bar delimično poštedi napora, kralj Milan Obrenović čini plemeniti potez i van redovne rangliste unapređuje ga u čin sanitetskog potpukovnika, prevodeći ga 1. februara 1889. u aktivnu vojnu službu. Istovremeno, postavlja ga za člana Vojnosanitetskog komiteta i za svoga ličnog lekara⁵.

Uzalud ovaj pokušaj, dr Laza Lazarević umire u noći 28/29. decembra 1890, ostavljajući za sobom opus ne samo velikog književnika i obdarenog lekara i naučnika čije će ime stajati dovela u istoriji svetske medicine (Lazarević-Lasegov znak), već nadasve visokomoralne i plemenite ličnosti, odane svome narodu i svome pozivu do poslednjeg daha.

Ceneći njegov književni, ali i lekarski rad, Srpska kraljevska akademija ga je 10. januara 1888. izabrala za svoga dopisnog člana.

Naš istaknuti lekar, naučnik, političar (predsednik Vlade) i predsednik Srpskog lekarskog društva, pukovnik, profesor Velike škole dr Lazar Dokić za dr Lazu Lazarevića rekao je u svome godišnjem izveštaju : „...Društvu našem beše suđeno da prošle godine pretrpi još jedan težak udar za koji, mislim da neću pogrešiti ako kažem, da je jedan od najvećih koje je naše Društvo zadesilo od kako ono postoji...Dela Lazina ...su tako velika, da bi ih samo jedan pesnik ravan dr Lazi Lazareviću mogao da opiše...“².

Ličnost koja je najbolje poznavala dr Lazu Lazarevića, dr Vladan Đorđević, izrekao je o njemu sledeće reči: „...Svi mi koji smo imali sreće da sa njime radimo... nećemo moći nikada zaboraviti njegovu ljubaznu kolegijalnost ..njegovu gotovost ...da pomogne svakome kolegi...Ali, što mnogima neće biti poznato, to je veličanstvenost Lazarevićevog ponašanja u sirotinjskoj praksi...obilazi dva puta na dan kao i svoje najbogatije bolesnike... obilazi onako slab i noću...vadi iz džepa sve što je imao i daje...“².

L I T E R A T U R A

1. *Vladan Đorđević*. Istorija srpskog vojnog saniteta. Knj. 2, sv. 1, Beograd, 1893.
2. *Lažar Dokić*. Slovo o dr Lazi Lazareviću. Srpski Arhiv, Beograd, 1895. 12: 233; 237.
3. Vrhovna Komanda srpske vojske. Šematizam srpske dejstvjuće vojske u ratu 1877/78. Niš, 1878.
4. *Vladan Đorđević*. Istorija srpskog vojnog saniteta. Knj. 3, Beograd, 1880.
5. *Aleksandar Nedok*. Personalna istorija srpskog vojnog saniteta, biografija dr Stevana Nedoka, rukopis (neobjavljeni podaci).
6. *Vladan Đorđević*. Istorija srpskog vojnog saniteta. Knj. 4, Beograd; 1886.
7. Kancelarija Kraljevih Ordena. Šematizam odlikovanih lica u Kraljevini Srbiji. Knj. 1, (1865–1894), Beograd, 1895 i Knj. 2 (1895–1900), Beograd; 1900.

Primljen 1. X 2011.
Prihvaćen 1. XI 2011.